

riprendono e rielaborano il racconto; la modificazione avviene sostituendo alla sibilla la fata Morgana o la fata Alcina.

Il capitolo centrale del libro è dedicato alla dimostrazione dell'origine della concezione di una sibilla demoniaca quale appare presso Andrea da Barberino. Quest'origine va cercata non in una leggenda popolare locale norciana, ma nelle fonti letterarie utilizzate da Andrea e da lui fraintese: il libro sesto dell'*Encide*, un passo delle *Metamorfosi* ovidiane, e, in primo luogo, un passo del poema cavalleresco franco-italiano *Ugo d'Alvernia*. Questa è la scoperta fatta dall'autore; ed egli dimostra che da questo passo di *Ugo d'Alvernia*, che da Andrea viene frainteso, segue il fraintendimento dei rispettivi passi di Virgilio e di Ovidio; questa scoperta conduce alla seconda scoperta, cioè che la maga di Norcia, intitolata *regina* dal La Salle, non è altra che Didone (cui questo titolo spetta) demonizzata. Questo risultato segnala il crollo delle teorie dei folkloristi.

Un terzo capitolo, non meno interessante, porta un decisivo colpo di scure ad altre teorie folkloristiche di romanisti e germanisti positivisti. Il Pabst sfata la leggenda erudita di lontani origini popolari della leggenda del Monte di Venere e del Tannhäuser. In primo luogo egli porta la prova del fatto che l'identificazione del Monte sibillino di Norcia con il monte di Venere della leggenda di Tannhäuser non avvenne per opera degli italiani, ma dei tedeschi cui la leggenda creata da Andrea offrì una gradita occasione di localizzare la loro leggenda di Tannhäuser in Italia, mentre prima veniva localizzata in Oriente. Ogni tentativo dei germanisti di stabilire una connessione tra il Venusberg del Tannhäuser e la dimora della sibilla norciana anteriore al *Guerin Meschino* risulta erronea e insostenibile, ma nonpertanto inestirpabile.

Queste le tesi essenziali del libro. Aggiungasi che un capitolo finale tratta della demonizzazione di Venere e del motivo letterario dello «sposalizio con la statua».

Infine va ricordato che la leggenda della sibilla norciana dall'autore viene presentata come un motivo isolato di un motivo letterario più vasto, e complesso o proprio delle letterature nordiche (la francese, l'inglese, la tedesca) sconosciuta, o quasi, alla letteratura italiana, di un'Italia terra misteriosa, fatale e funesta, motivo non solo romantico, ma che risale al medioevo e, per alcuni elementi, persino all'antichità — una specie di esotismo letterario proprio alle letterature d'oltralpe.

W. Theodor ELWERT

MARIA DE LOURDES BELCHIOR PONTES: *Bibliografia de António da Fonseca Soares (Frei António das Chagas)*. Lisboa, Centro de Estudos Filológicos (IAC), 1950. XVI + 123 pàgs. — *Frei António das Chagas: um homem e um estilo do séc. XVII*. Lisboa, Centro de Estudos Filológicos (IAC), 1955. XX + 504 pàgs. (PCEF, III i V.)

El segle XVII portuguès no tenia en realitat gaire importància en els estudis literaris malgrat comptar amb figures rellevants com Fr. Manuel de Melo, Manuel Bernardes, António Vieira, Agostinho da Cruz i António das Chagas. Per a cap dels citats autors no existeix un treball amb la suficient dignitat científica, prescindint del de H. Cidade *Padre António Vieira, Estudo biográfico*

e crítico (vol. I, Lisboa 1940). De tota manera, almenys de moment, tenim, en Magalhães Basto, *Da vida e dos costumes da sociedade portuguesa no século XVII* (Porto 1940) un estudi preliminar d'aquest període. Dintre les esmentades circumstàncies hom no pot valorar prou la voluminosa obra de M. de Lourdes Belchior Pontes, dedicada a António da Fonseca Soares, conegut en el seu orde franciscà sota el nom d'António das Chagas, bé que hom percep una mena d'amplitud exagerada amb la qual M. de Lourdes Belchior segueix, segons les seves interpretacions, les obres mateixes de Fonseca Soares, i fins i tot l'autora, al capdavant de la seva obra, reconeix aquest fet. Representa un afanyós treball preliminar l'elaboració de la bibliografia d'António das Chagas, tractant-se no solament de cercar en els manuscrits de les biblioteques portugueses tots els poemes, sinó que també calgué discriminar el que amb tota probabilitat pertany al poeta i el que únicament li era atribuït. En l'estudi literari l'objectiu és de confrontar la vida secular i la vida religiosa de frei António, caracteritzar les obres d'ambdós períodes i fixar-ne la situació dins el marc de l'evolució literària general. En una gran part dels poemes seculars anteriors apareixen sobretot proves de l'ambient i del gust de la societat d'aquell temps, i no són expressions d'una personalitat creadora; i tampoc els sermons no poden representar forçosament un gènere literari. Per això hom comprèn que l'autora posi una especial intensitat en aspectes de la història cultural, i en aquest esguard val a dir que ha augmentat considerablement els nostres coneixements. Potser fóra de desitjar una ampliació en allò que es refereix a la vida religiosa portuguesa d'aquest temps en general. De tota manera, els resultats històrico-culturals són especialment dignes de consideració. Aquests resultats confirmen, per una banda, la contigüitat entre el profund i íntim sentit religiós, i per un altre cantó, la llibertat absoluta de l'home del Renaixement. Demostren també la implicació d'aquestes dues tendències en una mateixa persona i en alguns camps de la vida social. Tractant de la poesia secular anterior a la gran conversió de frei António, M. de Lourdes Belchior Pontes elabora molt bé els estrats de poesia conceptista i el realisme de la *poesia vulgar*. Estudiant les obres religioses, fins els sermons i llur estil, s'esforça a assenyalar el lloc de frei António dins la línia dels escriptors místics i ascètics (veg. especialment, pàgs. 335 ss.) És digna de remarca la indicació que António das Chagas, així com santa Teresa, s'oposa a les exageracions (pàg. 271), i la demostració de l'influx de sant Francesc de Sales (pàgs. 272-3), que ja R. Ricard havia fet observar. És encertada la demostració (pàgs. 344 ss.) que António das Chagas és l'autor de *Caminho de salvação, arte da oração mental*, d'on resulta que es tracta d'una adaptació (gairebé podríem dir d'una traducció) dels *Exercitia* de l'holandès Nicolaas van Esch. Els esmentats influxos francesos i holandesos són elements fins avui no prou ressaltats en la vida espiritual portuguesa del segle XVII. Després d'haver-se ocupat també de la poesia religiosa, l'autora dedica un capítol a l'estil d'António das Chagas, digne d'ésser llegit. Aquí una vegada més l'autora es mostra, així com en les altres seccions de la seva voluminosa investigació, força documentada en allò que toca a la seva bibliografia. En conjunt, no podem menys de reconèixer el mèrit d'aquesta obra. A l'apèndix segueixen rectificacions a la *Bibliografia de António de Fonseca Soares*, texts de cartes fins ara inèdites (i amb grafia moderna), bibliografia i índex onomàstic.

Wilhelm GIESE